

ΟΙ ΕΠΙΚΡΟΥΣΤΕΣ ΣΠΕΙΡΕΣ ΤΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ

Χρήστος Κανάκης
Μηχανικός

Η πρώτη φορά που αντίκρισα επίκρουστη σπείρα ήταν τον Αύγουστο του 1997 στην Ηρακλειά Κυκλάδων. Ήταν χαραγμένη σε μία πέτρα που προοριζόταν να εντοιχιστεί σε ανεγειρόμενη κατοικία στο χωριό Παναγία. Η πέτρα ήταν σχεδόν κατεστραμμένη και έφερε στη μία της επιφάνεια τρεις ομόκεντρους κύκλους με μία αβαθή οπή στο κέντρο τους από την οποία ξεκινούσε μια ευθεία γραμμή που έτεμνε τους κύκλους. Στο νησί τις πέτρες αυτές τις αποκαλούσαν «μπούσουλες», γιατί πίστευαν ότι ήταν σημάδια των πειρατών με βάση τα οποία θα μπορούσαν να ξαναβρούν τους θησαυρούς που είχαν θάψει σε διάφορα μέρη του νησιού. Αργότερα έμαθα ότι πολλά τέτοια βραχογραφήματα είχαν κατά καιρούς καταστραφεί, επειδή κάποιοι πίστευαν ότι ο θησαυρός βρισκόταν ακριβώς από κάτω τους.¹

Η Ηρακλειά ή Αρακλειά είναι το δυτικότερο νησί των Μικρών Ανατολικών Κυκλάδων. Έχει έκταση 17,5 τετρ. χλμ. και απέχει 3 ναυτ. μίλ. από το νοτιότερο άκρο της Νάξου. Το νησί είναι ορεινό με υψηλότερο σημείο την κορυφή Πάπας με υψόμετρο 418 μέτρα. Η βλάστηση είναι χαμηλή, με εξαίρεση τα αρμυρίκια στην παραλία του λιμανιού και κάποια λιγυστά πεύκα κυρίως στον Άγιο Γεώργιο. Στο μεγαλύτερο μέρος του, το νησί καλύπτεται από μακκία βλάστηση (σχοίνους, αγριελιές, φίδες, χαρουπιές) και φρυγανότοπους (ρείκι, θυμάρι, άγρια ρίγανη, θρούμπη κ.ά.). Μέσα στους οικισμούς υπάρχουν πολλές φραγκοσυκιές.

Η Ηρακλειά έχει δύο οικισμούς: τον Άγιο Γεώργιο, που

1. Χάρτης της Ηρακλειάς.

εκτείνεται αμφιθεατρικά πάνω από το λιμάνι, και την Παναγιά ή Πάνω Μέρη, που είναι και η Χώρα στο κέντρο του νησιού. Επίσης, υπάρχει και το χωριό Άγιος Αθανάσιος, το οποίο όμως είναι πλέον έρημο (εγκαταλείφθηκε το 1954), καθώς και το Κάστρο που είναι χτισμένο πάνω στα ερείπια νεολιθικού οικισμού και εγκαταλείφθηκε το 1920 περίπου, λόγω ελονοσίας από το γειτονικό έλος που αργότερα αποξηράνθηκε.

Η Ηρακλειά κατά τον 16ο αιώνα υπαγόταν στην Πατριαρχική Εξαρχία με την ονομασία «Ηρακλειτσα». Από το 1646, μαζί με τις άλλες πατριαρχικές νήσους Ανάφη, Αστυπάλαια, Ίο, Φολέγανδρο και Σίκινο, αποτελεί μέρος της Αρχιεπισκοπής Σίφνου.

2. Σπείρα σε πέτρα στο χωριό Παναγία.

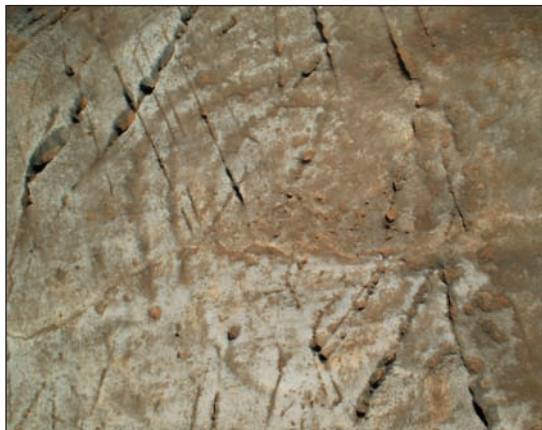

3. Σπείρες στο δρόμο.

Όσον αφορά την ιστορία του νησιού, οι αρχαιότερες μέχρι στιγμής ενδείξεις κατοίκησης ανάγονται στην Πρωτοκυκλαδική περίοδο. Στον κάμπο του Αγίου Μάμα, που εκτείνεται ανατολικά του χωριού Παναγιά, υπήρχε το μεγαλύτερο νεκροταφείο του πρωτοκυκλαδικού πολιτισμού στο νησί. Νεκροταφείο υπήρχε και στον κάμπο του Αγίου Αθανασίου, βορειοανατολικά του χωριού. Η πρώτη αναφορά ευρέσεως και συλλήψεως αρχαίων τάφων στο νησί είναι το 1843, όταν «ευρέθησαν νοτιότερον του μετοχίου δύο τάφοι εκ μεγάλων πλακών, εκ των οποίων εις περιείχε δύο αγάλματα μαρμάρινα».² Τα νεκροταφεία αυτά συλήθηκαν κατά κόρον κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, και με τα κτερίσματά τους εμπλουτίστηκαν συλλογές ιδιωτών, στις οποίες σχεδόν ποτέ δεν αναφέρεται ο τόπος προελεύσεως των αντικειμένων.

Ανατολικά του Αγίου Γεωργίου, πάνω από την παραλία Λιβάδι, σώζονται ίχνη κάστρου της ελληνιστικής περιόδου. Στην ίδια περιοχή υπήρχε ναός του Λοφίτου Διός καθώς και ιερό της θεάς Τύχης. Κατά τον Μεσαίωνα το κάστρο υπήρξε ορμητήριο πειρατών. Αργότερα πέρασε στην κατοχή της Μονής Χοζοβιτίσσης Αμοργού. Το νησί έχει εγκαταλειφθεί και εποικιστεί πολλές φορές, κυρίως λόγω των πειρατών.

Οι τελευταίες εποικίσεις του νησιού έγιναν παράνομα το 1826 και νόμιμα το 1831 από ακτήμονες της Αιγιάλης Αμοργού, αλλά και από πρόσφυγες από την Κρήτη που είχαν καταφύγει στην Αμοργό, μετά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη (1770-1771). Μεταξύ αυτών ήταν και οι πρόγονοί μου. Μετά την Επανάσταση της Κρήτης πολλοί Έλληνες έφυγαν καταδιωκόμενοι από τους

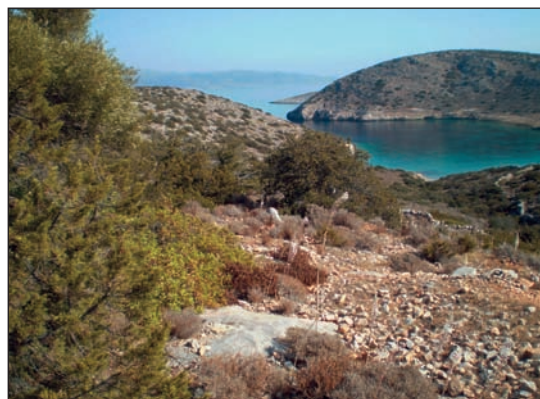
4. Σπείρα Αγίου Αθανασίου.

5. Θέση σπείρας Αγίου Αθανασίου.

6. Σπείρα Βορινής Σπηλιάς.

7. Θέση σπείρας Βορινής Σπηλιάς.

8. Σπείρα στον Άγιο Μάμα.

9. Θέση σπείρας στον Άγιο Μάμα.

10. Σπείρα Νικήτα Βλαβιανού στο Μουσείο Απειράνθου.

Τούρκους, αναζητώντας μια καλύτερη τύχη σε διάφορα μέρη της Ελλάδος. Η Μονή Χοζοβιτίσσης έστειλε τους εποίκους για να ξεχερσώσουν και να καλλιεργήσουν το νησί. Αυτοί πλήρωναν για πολλά χρόνια φόρο ανάλογο με τις σοδιές τους στη Μόνη. Αργότερα οι ενοικιαστές, πιθανότατα με χρησικτησία, ιδιοποιήθηκαν τις εκτάσεις που καλλιεργούσαν. Το 1929 η Ηρακλειά έγινε αυτοτελής κοινότητα.

Η σπείρα που είδα τον Αύγουστο του 1997 στην Ηρακλειά, χαραγμένη σε μια πέτρα, μου έκανε εντύπωση, γι' αυτό και τη φωτογράφισα, παρόλο που δεν γνώριζα τι ακριβώς ήταν (εικ. 2).³ Τον Αύγουστο του 1998 κατέβηκα πάλι στο νη-

σί. Έδειξα τη φωτογραφία στο θείο μου, Αντωνιό Κανάκη, ο οποίος μου είπε ότι στο νησί τις πέτρες αυτές τις αποκαλούσαν «μπούσουλες», γιατί ήταν σημάδια που άφηναν οι πειρατές για να ξαναβρούν τους θησαυρούς που είχαν θάψει σε διάφορα μέρη του νησιού. Αργότερα έμαθα ότι πολλά τέτοια βραχογραφήματα είχαν κατά καιρούς καταστραφεί, επειδή κάποιιοι πίστευαν ότι ο θησαυρός βρισκόταν ακριβώς από κάτω τους. Ρώτησα τον θείο μου αν ήξερε τέτοια σημάδια σε άλλα μέρη του νησιού. Με οδήγησε τότε στο χωματόδρομο που ενώνει τους δύο δρόμους του νησιού. Αυτόν που ανηφορίζει από την παραλία Λιβάδι προς την Παναγιά και αυτόν που οδηγεί από το λιμάνι του Αγίου Γεωργίου στο ερημωμένο χωριό Άγιος Αθανάσιος απ' όπου και κατάγομαι. Πάνω στο δρόμο μού έδειξε τον πρώτο «μπούσουλα» σκαλισμένο σε έναν επίπεδο βράχο. Μόλις που διακρινόταν και χρειάστηκε να επισκεφθώ το μέρος ξανά το απόγευμα για να μπορέσω να τον φωτογραφίσω. Ένα χρόνο μετά, καθαρίζοντας τον «μπούσουλα» από τα χώματα εμφανίστηκε και ένας μικρότερος δίπλα του. Το ότι βρίσκονται και οι δύο εκτεθειμένοι πάνω στο χωματόδρομο είναι κάτι

11-16. Σπείρες 1-6 από τη συστάδα με τις σπείρες.

17. Σπείρα 7 από τη συστάδα με τις σπείρες.

που τους καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτους και χρήζουν άμεσης προστασίας (εικ. 3).

Τέλος, βαδίσαμε προς τον Άγιο Αθανάσιο. Πίσω από το ομώνυμο εκκλησάκι, στη δεξιά πλευρά του λιθόστρωτου δρόμου, ο θεός μου μου έδειξε τον δεύτερο «μπούσουλα», που μετά βίας διακρίνεται εξαιτίας της φθοράς που του έχει προξενήσει το πέρασμα των αιώνων. Ο προσανατολισμός του είναι ανατολικός (εικ. 4, 5).

Επέστρεψα στο χωριό Παναγιά μήπως και εντοπίσω την πέτρα που είχα δει τον προηγούμενο χρόνο αλλά στάθηκε αδύνατον, όπως ήταν φυσικό.

Την επόμενη χρονιά, αξιοποιώντας πληροφορίες, εντόπισα άλλες δύο βραχογραφίες. Ο τρίτος «μπούσουλας» βρέθηκε ψηλά στην πλαγιά που αρχίζει δυτικά της παραλίας της Βορινής Σπηλιάς σε ένα πλάτωμα που «βλέπει» προς τη Νάξο. Δυστυχώς έχει υποστεί αρκετές φθορές από κάποιους που θεώρησαν φυσιολογικό να σκαλίσουν πάνω του τα αρχικά τους. Ο προσανατολισμός του είναι ανατολικός (εικ. 6, 7).

Ο τέταρτος «μπούσουλας» εντοπίστηκε 50 περίπου μέτρα νότια του εξωκλησιού του Αγίου Μάμα, κατεβαίνοντας προς τον κάμπο του χωριού Παναγιά. Είναι πιο καλοδιατηρημένος από τους προηγούμενους, χαραγμένος σε μια επίπεδη επιφάνεια από γκρίζο μάρμαρο με προσανατολισμό ανατολικό (εικ. 8, 9).

Το 2001 πήγα στην ΚΑ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων με τις φωτογραφίες για να μάθω τι ακριβώς ήταν αυτά τα σχήματα. Εκεί μου εξήγησαν ότι τα σημάδια δεν είχαν γίνει από πειρατές, αλλά ήταν σύμβολα χαρακτηριστικά της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού. Επίσης, ότι ο τρόπος με τον οποίο είχαν κατασκευαστεί ήταν η επαναλαμβανόμενη κρούση της επίπεδης επιφάνειας με αιχμηρό αντι-

18. Σπείρα 8 από τη συστάδα με τις σπείρες.

κείμενο. Αυτό μπορεί να ήταν ένα μυτερό κομμάτι σμύριδας. Το συγκεκριμένο μέταλλευμα υπάρχει σε μεγάλες ποσότητες σε διάφορα μέρη του νησιού, αλλά κυρίως στο δυτικό του τμήμα, στις πλαγιές των λόφων πάνω από την παραλία της Βορινής Σπηλιάς. Η κρούση του αιχμηρού εργαλείου στο γκριζωπό πέτρωμα δημιουργεί φωτεινότερα σημεία στην επιφάνειά του, χάρη στα οποία η παράσταση της βραχογραφίας γίνεται ευδιάκριτη. Το πέτρωμα πάνω στο οποίο χαράσσονται οι βραχογραφίες της Ηρακλειάς είναι κυρίως το μάρμαρο. Το μάρμαρο αυτό είναι όμοιο με εκείνο της Νάξου και φέρει την ονομασία Μάρμαρο του Ζα. Είναι λεπτόκοκκο και ο χρωματισμός του ποικίλλει από το λευκό, το γκρι έως και το ελαφρώς κυανό. Σε πολλά μέρη συναντάται με τη μορφή πλάκας και συχνά φέρει λεπτές στρώσεις λευκού μαρμαρυγία. Ένα άλλο πέτρωμα στο οποίο χαράσσονται βραχογραφίες είναι ο κοινός κρητιδικός ασβεστόλιθος.

Με την αμέριστη βοήθεια της Μαρίζας Μαρθάρη, τη συνεργασία της αρμόδιας –εκείνη την εποχή– αρχαιολόγου Όλγας Φιλανιώτου, καθώς και τη θετική στάση του προέδρου της κοινότητας Ηρακλειάς Θεοφάνη Γαβαλά άρχισε η προσπάθεια προστασίας των βραχογραφιών και ενημέρωσης των κατοίκων για τη μεγάλη ιστορική τους σημασία. Και η προσπάθεια αυτή απέδωσε καρπούς.

Τον Οκτώβριο του 2006 παραδόθηκε από τον Νικήτα Βλαβιανό στο Μουσείο Απειράνθου Νάξου, έπειτα από μεσολάβηση του προέδρου της κοινότητας Ηρακλειάς, μία πέτρα που στη μία πλευρά της έχει σπειροειδές σχήμα αποτελούμενο από συνεχή βαθουλώματα, τα λεγόμενα «cup marks». Η πέτρα αυτή είχε βρεθεί στα περίχωρα του χωριού Παναγιά (εικ. 10).

Το 2006 εντοπίστηκε συστάδα με έξι αρχικά σπειροειδείς βραχογραφίες. Βρίσκονται σε χαμηλό λόφο βορειοδυτικά και σε μικρή απόσταση από τον «μπούσουλα» της εικόνας 3 (εικ. 11-16). Τον Νοέμ-

19. Σπείρα 9 από τη συστάδα με τις σπείρες.

20. Σπείρα 10 από τη συστάδα με τις σπείρες.

21. Σπείρα 11 από τη συστάδα με τις σπείρες.

22. Σπείρα 12 από τη συστάδα με τις σπείρες.

βριο του 2009 εντοπίστηκε κοντά στις έξι αυτές άλλη μία από τον Γιάννη Γαβαλά (εικ. 17).

Κατά την επίσκεψή μου στο νησί μου τον Δεκέμβριο του 2009 μου ανακοινώθηκε από τη Σοφία Αγγελίδου ότι στην ίδια περιοχή βρέθηκαν πρόσφατα δύο ακόμα βραχογραφίες με σχήμα σπείρας, για τις οποίες και ενημέρωσε την ΚΑ΄ ΕΠΚΑ στις αρχές Ιανουαρίου (εικ. 18, 19). Στο ίδιο μέρος εντόπισα τρεις ακόμα βραχογραφίες που δεν γνωρίζω αν έχουν γνωστοποιηθεί (εικ. 20-22).

Επίσης, στο δρόμο που οδηγεί από το αντλιοστάσιο προς τον Άγιο Αθανάσιο διέκρινα πάνω στο οδόστρωμα σε επίπεδη επιφάνεια από ψαμμιτικό πέτρωμα βαθουλώματα με συμμετρική διάταξη που είναι μάλλον απίθανο να έγιναν τυχαία. Μοιάζουν να αποτελούν μέρος μεγάλης σπειροειδούς βραχογραφίας που έχει καταστραφεί με την πάροδο των χιλιετιών, λόγω της υφής του πετρώματος (εικ. 23).

Τέλος, τον Φεβρουάριο του 2010 παραδόθηκε στις Αρχές από τον Στέφανο Καλαποθαράκο μία ταινιωτή (διπλή) σπείρα, πολύ εντυπωσιακή, την οποία τέμνουν ακτίνες που ξεκινούν από το κέντρο της, φέροντας επίσης ισομερή χωρίσματα (εικ. 24). Μαζί με αυτήν παρέδωσε και τη σπείρα που είχα φωτογραφίσει το 1998 και την ξαναβρήκε πρόσφατα ύστερα από δώδεκα ολόκληρα χρόνια!

Συνολικά έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα 21 βραχογραφίες. Σε κινητές πλάκες: μία ταινιωτή, μία με ομόκεντρους κύκλους και μία με «cup marks». Σε επίπεδους βράχους: 12 σπείρες στη σειρά και έξι με «cup marks» σπειροειδούς διάταξης. Πληροφορίες για πέτρες με σπείρες στην περιοχή Βάλλα, ανατολικά του οικισμού Παναγιά και στην περιοχή του Κάστρου πάνω από την παραλία Λιβάδι, δεν στάθηκε μέχρι στιγμής δυνατόν να επαληθευθούν. Μία έρευνα πεδίου από επαγγελματίες αρχαιολόγους στην περιοχή θα αποφέρει σίγουρα θετικότερα αποτελέσματα.

Σε όλη την περιοχή που εκτείνεται βόρεια των χωριών Παναγιά και Άγιος Αθανάσιος υπάρχουν διάσπαρτα εργαλεία από οψιανό: τριγωνικής και τραπεζοειδούς τομής λεπίδες, οδοντωτά, οπείς, ξέστρα και πυρήνες (εικ. 25).

Τα μεγαλύτερα σε μέγεθος εργαλεία έχουν βρεθεί στην περιοχή Καρπαζάς, κοντά στον Άγιο Μάμα. Έντονη παρουσία λίθινων εργαλείων και κεραμικών οστράκων παρουσιάζουν κυρίως οι περιοχές Κάμπος του Αγίου Μάμα, Κάμπος Αγίου Αθανασίου, Ξυλομπάτι, δυτικά του Αγίου Γεωργίου, ο Άγιος Γεώργιος, η περίξ του Κάστρου περιοχή καθώς και αυτή της Βορινής Σπηλιάς.

Πιστεύω ότι η Βορινή Σπηλιά, λόγω της διαμόρφωσής της, αποτελούσε κατά την αρχαιότητα ένα ασφαλές φυσικό λιμάνι, ενώ στις θέσεις που σήμερα βρίσκονται το χωριό του Αγίου Αθανασίου και κυρίως το χωριό Παναγιά υπήρχαν κατά την αρχαιότητα οικισμοί. Γνωστές θέσεις με τάφους και στις δύο περιπτώσεις βρίσκονται ανατολικά των οικισμών.

Νοτιώς των οικισμών και ανεβαίνοντας προς την κορυφή του όρους Πάπας, τα εργαλεία μειώνονται σε ποσότητα. Επίσης λίγα εργαλεία από οψιανό έχουν βρεθεί στο χώρο μπροστά από το σπήλαιο του Αγίου Ιωάννου στη νότια πλευρά του νησιού.

Στις Κυκλάδες οι θέσεις όπου βρίσκονται βραχογραφίες πληθαίνουν χρόνο με το χρόνο. Ενδεικτικά αναφέρω μερικές: Μουτσούνα Νάξου, Στρόφιλας Άνδρου, προσφάτως δε εντοπίστηκαν από τον καθηγητή αρχαιολογίας Χρίστο Ντούμα βραχογραφίες με σπείρες στο Βαθύ Αστυπάλαιας (*Έργο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 2008). Υπάρχουν πολλές θεωρίες για το τι ακριβώς συμβολίζει η σπείρα. Από κάποιους ερευνητές ερμηνεύονται ως οδόσημα, θέσεις με πηγές, ή συμβολισμοί φιδιών για προστασία, αποτρεπτικό του Κακού σύμβολο κ.λπ. Κάποιοι άλλοι διακρίνουν σε αυτές αστρολογικές γνώσεις των προϊστορικών κατοίκων: κινήσεις

του Ηλίου και της Σελήνης, σχηματική παράσταση του Γαλαξία κ.ο.κ.

Ο πρώτος που ασχολήθηκε με την επίλυση του γρίφου των βραχογραφιών με σχήμα σπείρας, που εντοπίστηκαν στις Κυκλάδες, ήταν ο Μιχάλης Μπαρδάνης, ο οποίος και υποστηρίζει ότι αναγνώρισε σε βραχογραφίες της Νάξου συμβολισμούς που αποδεικνύουν τις αστρονομικές γνώσεις των αρχαίων Κυκλαδιτών. Ο ίδιος επίσης ισχυρίζεται ότι η διπλή (ταινωτή σπείρα) δείχνει θέση οικισμού, ενώ η μονή θέση νεκροταφείου. Και στη Νάξο οι σπείρες «βλέπουν» προς Ανατολάς.

Στην περίπτωση πάντως της Ηρακλείας πιστεύω ότι σηματοδοτούν όντως θέσεις Νεκροταφείων, γιατί σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη τάφων σε σχετικά κοντινή απόσταση από αυτές.

Βραχογραφίες με κοινό τρόπο δημιουργίας αλλά όχι της ίδιας θεματολογίας και εποχής έχουν εντοπιστεί στη Μαρώνη και στις Ρούσες στη Θράκη, στο Παγγαίο όρος και στη Φωλέα, το Κρουονέρι και τους Φιλίππους Καβάλας στη Μακεδονία, στο Πήλιο και το Συκούριο Λάρισας στη Θεσσαλία και στο Ασφέντου Σφακιών στην Κρήτη. Ύστερα από μικρή έρευνα στο Διαδίκτυο,⁴ διαπιστώθηκε ότι η σπείρα για έναν άγνωστο λόγο είναι ίσως το σχέδιο που συναντάται πιο συχνά από οποιοδήποτε άλλο σε βραχογραφίες διαφόρων πολιτισμών σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του κόσμου.⁵

Δεν είμαι ειδικός για να κάνω έρευνα για το πραγματικό νόημα των βραχογραφιών με σπείρες στην Ελλάδα και τη σχέση τους με ανάλογες άλλων πολιτισμών ανά την υφήλιο. Η παρουσία πάντως των επίκρουστων σπειρών στις Κυκλάδες αποτελεί μέχρι στιγμής ένα δισεπίλυτο πρόβλημα. Πιστεύω, όμως, ότι μία εκτεταμένη μελέτη για το θέμα αυτό θα έδινε απαντήσεις για την άγνωστη αυτή πτυχή της Προϊστορίας μας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον ομότιμο καθηγητή Προϊστορικής Αρχαιολογίας Χρίστο Ντούμα για την πρότασή του να γράψω αυτό το κείμενο,

24. Ταινιωτή διπλή σπείρα.

23. Τμήμα μεγάλης βραχογραφίας.

καθώς επίσης και στον επίκουρο καθηγητή Αρχαιολογίας Ανδρέα Βλαχόπουλο, χωρίς τη βοήθεια του οποίου δεν θα αποτολούσα κάτι τέτοιο. Επίσης την αρχαιολόγο δρα Ερωφίλη-Ίριδα Κόλια για τη σημαντική βοήθεια που μου προσέφερε με τις συστάσεις της. Θέλω να ευχαριστήσω τις Εφόρους Αρχαιοτήτων, δρα Μαρίζα Μαρθάρη και δρα Όλγα Φιλανιώτου για την πολύτιμη βοήθειά τους, την Ευαγγελία Καρίμαλη (δρα Προϊστορικής Αρχαιολογίας), την δρα Αικατερίνη Κόπακα (καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας) και τη δρα Αλεξάνδρα Τράντα (Αρχαιολόγο-Μουσειολόγο) για τη βοήθεια και το ενδιαφέρον τους. Τέλος, ευχαριστώ πολύ τον Πρόεδρο της Κοινότητας Ηρακλείας Θεοφάνη Γαβαλά, τον γιο του Γιάννη Γαβαλά, τη

25. Εργαλεία από οψιανό.

Σοφία Αγγελίδου, τον Δημήτρη Καλαποθαράκο και τον Μιχάλη Σπίνο, για την πολύτιμη βοήθειά τους.

Το κείμενο αυτό αφιερώνω στον αείμνηστο θείο μου Αντωνίο Κανάκη.

² Ιάκωβος Ραγκαβής, *Τα Ελληνικά: Κυκλάδα νήσοι*, εκδόσεις «Εριννή», 1997, σ. 113.

³ Οι φωτογραφίες 2-10, 14, 21, 22, 23 είναι του Χρήστου Κανάκη. Οι φωτογραφίες 11, 12, 13, 15, 16, 17 και 24 του Γιάννη Γαβαλά, και οι φωτογραφίες 18 και 19 της Σοφίας Αγγελίδου.

⁴ **Σχετικοί ιστότοποι:**

www.archaeologic.com

www.gemland.com

www.zullophoto.com

www.solar-center.stanford.edu

www.wpni01.auroraquanta.com

www.billandcori.com/newmexico

www.pro-vision.com/pictogrphs

www.popmath.org.uk

www.culturelink.info/petro

www.lapahie.com/chaco_sun_Dagger.cfm

www.solsticeproject.org/astromark.htm

www.spirasolaris.ca

<http://equinox-project.com>

<http://culturelink.info/petro>

<http://rockart.ncl.ac.uk>

<http://cpluhna.nau.edu/archaeoastonomy>

⁵ **Ενδεικτικές τοποθεσίες με σπειρές ανά την υφήλιο: Ευρώπη**

Αγγλία:

Achnabreck, Dumfriese Galloway, Cambret moor, Howthorden (Σκωτία)

Morwick Cliff, Liburn Farm (Northumberland)

Pickaquo, Westray-Pierowell (Orkney Island)

Stanton moor (Derbyshire)

Castleringg (Cumbria)

Angelsey, Barclodiod-y-gawres (Ουαλία)

Ιρλανδία: Boyne valley, New Grange

Ισπανία: Λα Πάλμα (Κανάρια Νησιά), Γαλικία

Ιταλία: Valcamonica

Νορβηγία: Fuente de la zar Bardal

Ρωσία: Ma'alta (Σιβηρία)

Σουηδία: Jarrestand in Scane

Αμερική:

Αλάσκα: Flat Rocks of Helluland- Wrangell Island, Kosciusko Island

Αριζόνα: Pottery Hill, Signal Hill, Seguardo National Park

Βολιβία: Betanzos

Πολιτεία Νέας Υόρκης: Never sink river, Frost Valley Boulder

Νιου Μέξικο: Nanpawear Cliff, Fajada bute-Chaco Canyon, San Juan River

Γιούτα: Nine mile canyon, South mountain park

Χαβάνη: Kalahuirpuas History Park (Χαβάνη)

Αφρική:

Καμερούν: Erona, Kongo bomba sites 1-5, Lindili, Kaya-Kaya, Elqrmekora

Αυστραλία

Ασία:

Β. Κορέα: Ara Kaya

Ιράν: Khomein

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΔΕΚΙΓΓΑΛΛΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, «Περί των σωζομένων δρυϊδικών μνημείων», *Νέα Πανδώρα* 11/251 (1860), σ. 258. (<http://xantho.lis.upatras.gr/pleias/index.php/pandora/article/view/42962>)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ ΦΩΤΙΟΣ, *Υπαίθρια προϊστορικά ιερά της Θράκης*, Εθνικό Ίδρυμα Νεότητας, Αθήνα 2000.

ΛΑΖΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, *Ανερμηνευτες γραφές*, εκδόσεις Ανατολικός, 2003.

ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, *Τα ακιδογραφήματα του Παγγαίου*, Αθήνα 1969.

ΜΠΑΡΔΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Στοιχεία από τις αστρονομικές γνώσεις των προϊστορικών Κυκλαδίων», *Απειραθίτικα* 3 (1989).

ΝΤΟΥΜΑΣ ΧΡΙΣΤΟΣ, «Κορφή τ' Αρωνιού», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 20 (1965), Μελέτες, σ. 41-64.

—, «Η τέχνη της επίκρουσης», στο Λ. Μαραγκού (επιμ.), *Κυκλαδικός πολιτισμός. Η Νάξος στην 3η χιλιετία π.Χ.*, Εκδόσεις Ιδρύματος Γουλανδρή, Αθήνα 1990, σ. 158-160, εικ. 164.

—, «Αστυπάλαια. Βαθύ», *Το Έργο της Αρχαιολογικής Εταιρείας* 2008, σ. 119-123.

ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Σ.Λ., «Η νήσος Ηρακλεία και η σμύρις αυτής», *Αρχιμήδης* 7 (1907), σ. 64-70.

ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΕΛΙΟΣ, *600 «γραμμένες πέτρες»*, εκδόσεις «έλλα», Λάρισα 2005.

ΠΑΠΟΥΤΣΑΚΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ, «Τα βραχογραφήματα της Ασφένδου», *Ελληνικό Πανόραμα* 25 (2008), σ. 36-59.

ΡΑΓΚΑΒΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ, *Τα Ελληνικά: Κυκλάδα νήσοι*, κεφ. «Ηράκλεια» σ. 112-114, εκδόσεις «Κωνσταντίνου Αντωνιάδου», 1854, και ανάπτυπον: εκδόσεις «Εριννή», 1997.

ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, «Ο οικισμός του Στρόφιλα της Άνδρου», στο Αδαμάντιος Σάμψων (επιμ.), *Προϊστορία του Αιγαίου: Παλαιολιθική-Μεσολιθική-Νεολιθική*, εκδόσεις «Ατραπός», 2006, σ. 185-193, εικ. 177, 178 και 179.

ΤΡΑΝΤΑ ΝΙΚΟΛΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ, «Οι βραχογραφίες στην Ευρώπη την Εποχή του Χαλκού», περιοδικό *Corpus* 19 (2000).

ΧΑΤΖΗΛΑΖΑΡΙΔΗΣ ΛΑΖΑΡΟΣ, *Προϊστορικά βραχογραφήματα στη βόρειο Ελλάδα*, εκδόσεις «Νέα Θέσις», 2000.

ΦΙΛΑΝΙΩΤΟΥ ΟΛΓΑ, «Ηρακλεία», στο Α. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία. Νησιά του Αιγαίου*, εκδόσεις «Μέλισσα», 2005, σ. 289, εικ. 427 (Σπειρές Αγίου Αθανασίου).

The Punched/Engraved Spirals of Herakleia Island, Greece

Christos Kanakis

A number of spirals, punched or engraved on rocks, that have been located during the last decade by archaeophiles on the small Cycladic island of Herakleia and, according to the ΚΑ΄ Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities, are dated in the Early Bronze Age, that is in the third millennium BC, should be documented and studied thoroughly by expert archaeologists.

The Herakleia spirals are not unique, since similar representations printed on rocks and cliffs also occur in more Aegean islands, such as Naxos, Andros, Astypalaia, etc, as well in mainland Greece, where Maroneia, Asphendou, Sykourion and Paggaion Mount, among other locations, offer analogous examples. The problem, however, becomes more complex and extremely interesting, given that such spirals printed on rocks have been located all over the world. Since spirals are not simple, random or meaningless geometric forms, their curious, wide use in so many different civilizations has to be investigated, while the reason motivating people to execute them on rocks must be explained. Furthermore, the continuously increasing sites in Greece preserving spirals punched or engraved on rocks demands the research and study of these artifacts of the past.